

каталоги тадж., Мунзави, при описании тюркских сочинений – все: Щеглава, работы, статьи, исследования, издания.

9) За основу берется древняя, датированная рукопись. При описании списков отмечается различие их, если оно имеется; дается их краткое палеографическое описание.

10) При описании за руководство берутся “Правила подготовки к изданию памятников литературы Востока”. – М., 1961 г.

ИСЛАМОВ ШАРИФЖОН

Бош мутахассис,

ТошДШИ ҳузуридаги Абу Райҳон Беруний номидаги

Шарқ қўлёзмалари маркази

Шарқ қўлёзмалари марказида сақланаётган тарихий ҳужжатлар коллекцияси: тадқиқотлар, ислоҳотлар ва келгуси вазифалар

Аннотация. Мақола Абу Райҳон Беруний номидаги Шарқ қўлёзмалари марказида сақланаётган тарихий ҳужжатлар коллекцияси ва унда олиб борилаётган тадқиқот лойиҳаларининг моҳиятига бағишланган. Шунингдек, тарихий манбаларни ўрганиш, сақлаш ва оммалаштириш йўлида чиқарилган ҳукумат қарорларининг мазмуни ва унинг бажарилишига алоҳида эътибор қаратилган.

Таянч сўз ва иборалар: Шарқ қўлёзмалари, тарихий ҳужжат, тадқиқот, ислоҳот, реестр, интеграция.

Аннотация. Статья посвящена коллекции исторических документов, хранящихся в центре восточных рукописей и значению исследований, проводимых в рамках проектов. Уделяется особое внимание содержанию и выполнению постановлений правительства направленных на изучение и хранение исторических источников.

Опорные слова и выражения: восточные рукописи, исторический документ, исследование, реформа, реестр, интеграция.

Summary. This article is devoted to the study of historical documents stored at the Center for Oriental Studies (COS) and the importance of the researches conducted within the framework of projects. Besides, special attention was drawn to the procurement of the government Decrees directed to the investigation of saving historical documents.

Keywords and expressions: Oriental manuscripts, historical document, research, reform, register, integration.

Тошкент давлат шарқшунослик институти ҳузуридаги Абу Райҳон Беруний номидаги Шарқ қўлёзмалари маркази ноёб ёзма манбалар хазинаси Марказий Осиёдаги етакчи ҳисобланиб, дунёнинг энг бой қадимий ёзма манба хазиналаридан бири сифатида 2000 йил халқаро ЮНЕСКО ташкилотининг “Бутун Жаҳон Маданий Мероси” рўйхатида киритилган.

Мазкур хазинада 26000 жилд ноёб Шарқ қўлёзма асарлар, 40000 қадимги тошбосма ва босма асарлар, 5000 ноёб тарихий ҳужжатлар каби турли коллекциялар мавжуд бўлиб, улар миллатимизнинг буюк ўтмиши, маданияти, илм-фан тарихини ўзида акс эттиради. Ёзилган даври бўйича манбалар миллодий IX–XX асрларга мансуб бўлиб, улар тарих, маданият, адабиёт, математика, астрономия, астрология, география, табобат, кимё, маъданшунослик каби соҳаларга оид. Асарлар араб, форс, туркий, урду ва бошқа шарқ тилларида битилган. Шунингдек, манбалар хазинасида XIV асрдан XX асргача бўлган даврларда ишланган ноёб миниатюралар сақланади. Қўлёзмаларни миниатюралар билан безатиш, яъни асар сюжети қаҳрамонлари ва воқеаларини тасвирларда акс эттириш санъати Шарқ китобат санъатининг ўзига хос жиҳатларидан ҳисобланади.

Манбалар хазинасининг нодир коллекцияларидан бирини тарихий ҳужжатлар ташкил қилади. Улар турли даврларда Ўзбекистон ва унга ҳам-худуд минтақаларга тегишли бўлиб, форс, ўзбек ва араб тилларида битилган. Ҳужжатларнинг мазмунига кўра, аждодлар силсиласини ўзида акс эттирувчи турли қадимги шажаралар, қозихона ҳужжатлари, ёрлиқлар, ёзишмалар, Самарқанд ва Бухорода бунёд этилган мадрасаларнинг қурилишига доир маълумотларни акс эттирувчи ҳужжатлар тўпламларидир. Ҳужжатлар матни юзасига ҳукмдорнинг шаклдор муҳри босилиб тасдиқланган. Муҳрларда эса ҳукмдорнинг унвони, исми, отасининг исми ва бошқа маълумотлар акс эттирилган.

Тарихий ҳужжатлар коллекциясидаги энг қадимий ҳужжат XIV асрга оид бўлиб, энг сўнггиси XX асрнинг I чорагига тааллуқлидир. Ҳужжатларнинг яна бир гуруҳи – қозилик ҳужжатларидир. Булар тарихий ҳужжатлар коллекциясининг катта қисмини ташкил қилади.

Коллекцияда сақланаётган муҳим тарихий манбалардан яна бири “Навоий альбоми” деб ном олган бўлиб, 16 та муаллифнинг аслиятдаги 594 та ёзишма хатларини ўз ичига олган альбомдир. Бу бевосита бобомиз Алишер Навоий томонидан жамланган бўлиб, Абдурахмон Жомий, Хожа Убайдуллоҳ Аҳрор, Алишер Навоий ва бошқаларнинг ўзаро ёзишмаларидан иборат. Бу каби ноёб тўплаб дунёда ягона ва автограф манба бўлиб Шарқ қўлёзмалар маркази тарихий ҳужжатлар коллекциясининг ноёб дурдоналаридан бири ҳисобланади.

Хазинадаги барча ҳужжатлар тўлиқ каталоглаштирилмаган бўлса-да, ҳозирга қадар уларнинг айрим турлари, яъни Хива қозилик ҳужжатлари, Ўрта Осиё ёрлиқлари, “Навоий альбоми”даги хатлар нашр қилинган.

Мустақиллик давридан кейин, хусусан, сўнгги йилларда таълим соҳасида ҳукуматимиз томонидан туб ислохотлар амалга оширилиши натижасида ноёб манбаларни ўрганишга, айниқса, ёш шарқшунос тадқиқотчилар ва магистр талабаларнинг қизиқиши ортиб бораётганлигини қайд этиш лозим. Бу эса, уларнинг ёзма манбалар устида эркин тадқиқотлар олиб боришларига шароитларнинг яратилишини тақозо этади.

Айни қизгин жараёнларда Юртбошимиз томонидан 2014 йил Самарқанд шаҳрида ўтказилган “Ўрта асрлар Шарқ алломалари ва мутафаккирларининг тарихий мероси, унинг замонавий цивилизация ривожига роли ва аҳамияти” халқаро конференциянинг очилиш маросимидаги билдирилган фикр-мулоҳазалар ҳали шу пайтгача амалга оширилмаган, лекин моҳияти бўйича ўта муҳим бўлган лойиҳанинг бошланишига тўртки берди. Жумладан, халқаро конференция очилиш маросимида: *“Ўзбекистоннинг ўзида китоб фондларида юз мингдан зиёд қўлёзма асарлар сақланмоқда. Уларнинг асосий қисми ЮНЕСКОнинг Маданий мерос рўйхатига киритилган. Ўрта асрлар Шарқ алломалари ва мутафаккирларининг қўлёзмалари Европа ва Осиёнинг Буюк Британия, Германия, Испания, Россия, Франция, Миср, Ҳиндистон, Эрон ва бошқа кўплаб мамлакатларидаги кутубхоналарнинг “олтин фонд”и ташкил этади. Бу фактлар нимадан далолат беради? Бу, энг аввало, ўрта асрларда яшаб, ижод этган буюк Шарқ аллома ва мутафаккирларининг тенгсиз асарлари ва илмий мероси фақат бир миллат ёки халқнинг эмас, балки бутун инсониятнинг маънавий мулки эканини яна бир бор тасдиқлайди. Бу – бебаҳо бойлик, янги ва янги авлодлар учун донишмандлик ва билим манбаи, керак бўлса, янги кашфиётлар учун ажойиб материалдир. Бизнинг давримизгача етиб келган бу бой меросдан бутун башарият равнақи йўлида оқилона ва самарали фойдаланиш — бу сиз билан бизнинг вазифамиз, сиз билан бизнинг бурчимиздир”*¹. Президент томонидан билдирилган ушбу фикрларда, аввало, ноёб манбаларга бўлган чуқур ҳурмат, иккинчидан, манбаларнинг тадқиқотлари кенг оммалаштирилишининг зарурати, учинчидан, уларнинг келгуси авлодга бус-бутун етказилишига қаратилган эзгу мақсадлар акс этади.

Марказ фаолиятини ташкил этиш ва такомиллаштириш юзасидан 2014 йил 8 июлда чиқарилган Президентнинг ПҚ-2204-сонли қарори², Вазирлар Маҳкамасининг 2014 йил 7 август, ВМ 219-сонли қарори³ айни муддао бўлиб, юқорида зикр этилган Самарқанд шаҳридаги конференцияда билдирилган фикр-мулоҳазаларнинг узвий давоми бўлди. Жумладан, мазкур қарорларда ёзма меросимизни сақлаш, қайта тиклаш ва ўрганиш, шу билан

¹ Президент Ислоҳ Каримовнинг «Ўрта асрлар Шарқ алломалари ва мутафаккирларининг тарихий мероси, унинг замонавий цивилизация ривожига роли ва аҳамияти» мавзuidaги халқаро конференциянинг очилиш маросимидаги нутқи. “Халқ сўзи”, 2014 йил.

² “Ўзбекистон Республикаси Фанлар Академияси тузилмасини янада мақбуллаштириш ҳамда Республика академик илм-фани ва Олий таълимнинг интеграциясини мустаҳкамлаш чора-тадбирлари тўғрисида”ги қарори, ПҚ-2204, Тошкент ш., 2014 йил 8 июль, Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари тўплами, 2014 й., 32-сон, 396-модда.

³ “Тошкент давлат шарқшунослик институти ҳузурида Абу Райҳон Беруний номидаги Шарқ қўлёзмалари маркази фаолиятини ташкил этиш ҳамда кутубхонанинг янги биноси қурилишини жадаллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги қарори, ВМ-219, Тошкент ш., 2014 йил 7 август, 219-сон, Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари тўплами, 2014 й., 32-сон, 406-модда.

бирга уларнинг электрон базасини яратиш, соҳага бевосита ёш мутахассисларни жалб этиш каби вазифалар белгилаб ўтилди. Марказнинг соҳага алоқадор бўлган мутахассислари, юқорида белгилаб берилган ҳукумат қарорларини дастуруламал сифатида эътиборга олиб, шу кунга қадар ҳали амалга оширилмаган ўта масъулиятли ва долзарб бўлган лойиҳани амалга оширишга киришдилар. Жумладан, *“Тошкент давлат шарқшунослик институти ҳузуридаги Абу Райҳон Беруний номидаги Шарқ қўлёзмалари марказида сақланаётган тарихий ҳужжатлар ҳолати таҳлили ва сақлаш шароитларини яхшилашнинг илмий асослари ва амалиёти”* номли лойиҳа мақсади манбалар хазинасидаги барча тарихий ҳужжатлар коллекциясини тўлиқ консервация амалиётларидан ўтказиш, ўта оғир ҳолатдаги ҳужжатлар устида реставрация амалиётларини бажариш ва барча ҳужжатлар коллекциясини тўлиқ электронлаштиришдан иборат.

Чунончи, мазкур масала юзасидан Тошкент давлат шарқшунослик институти ҳузуридаги Шарқ қўлёзмалари маркази реставрацион лабораториясининг моддий техник базасини янгилаш, зарурий ускуна ва материаллар билан таъминлаш ишлари 2011–2012 йиллар давомида амалга оширилди. Шунингдек, бўлим мутахассислари хорижий марказларда малака ошириб қайтишди. Натижада, 2013 йилдан бошлаб манбалар хазинасидаги ноёб тарихий ҳужжатларнинг консервация ва реставрация амалиётлари илк бора жаҳон стандартлари асосида апробациядан ўтказиш ишлари амалга оширилди. Олинган натижалар асосида жорий йилда хазинадаги барча тарихий ҳужжатларнинг сақланиш шароитларини жаҳон стандартларига мувофиқлаштириш, таъмирга муҳтож ҳужжатларни юқори технология ва методлар асосида таъмирлаш амалиётларини ўтказиш юзасидан лойиҳа устида иш бошланди. Лойиҳанинг муҳим жиҳатларидан бири, лойиҳа натижасида барча тарихий ҳужжатларнинг электрон вариантлари яратилади ва бу эса ноёб ҳужжатлардан фойдаланиш натижасида турли зарарланишларнинг олдини олади.

Лойиҳанинг илк натижалари ҳам мазкур соҳада амалга оширилиши лозим бўлган кўплаб вазифалар, ечилиши лозим бўлган масалаларни рўёбга чиқармоқда. Лойиҳанинг илк босқичида ҳужжатлар коллекциясидаги ҳар бир ҳужжат тафтиш қилинди. Уларнинг ўлчамлари, варақ форматлари, рулон ва бошқа шаклдаги кўринишлари ўрганиб чиқилди. Рулон ҳужжатлар учун жаҳон стандартларига мувофиқ махсус қутилар, варақ шаклидагиларнинг форматларига мос равишда ясаилиши лозим бўлган ғилофларга аниқлик киритилди.

2015 йилда Абу Райҳон Беруний номидаги Шарқ қўлёзмалари марказида “Манбашунослик ва матншунослик илмий-экспериментал лабораторияси” ташкил этилди. Ушбу лабораторияда ихтисослик йўналишлари бўйича талабаларга назарий ва амалий билимлар берилди. Мазкур лаборатория талабалари марказдаги фаолият юритаётган лойиҳаларга жалб этилди. Жумладан, шулардан қизиққан 4 нафар магистр-талабалар тарихий ҳужжатлар ҳолатини ўрганиш ва таъмирлаш лойиҳасига ҳам жалб этилди. Натижалар

шуни кўрсатмоқдаки, ноёб манбаларнинг сақланиш ҳолатига доир амалиётлар ёки электрон нусхаларини тайёрлаш жараёнларида бевосита иштирок этган талабаларда ноёб манбаларга бўлган чуқур ҳурмат, эҳтиёткорлик ҳисси кучаймоқда. Тадқиқотчининг вазифаси нафақат манбани ўрганиш, балки зарарланишнинг олдини олиш борасидаги масъулияти ҳам борлигини англашмоқда. Бу эса, айниқса, ёш мутахассисларнинг маънавий тарбиялашдаги катта бир амалий ютуғи бўлишига ишонамиз. Сабаби, сир эмас, аксарият тадқиқотчилар ёндашувида асосий мақсад бўлиб, манбани ўрганиш, таржима ёки табдил орқали оммалаштириш ётади. Лекин манбани кейинги авлодлар томонидан бошқа назар ва ёндашувлар билан ҳали очилмаган қирраларини ўрганиш учун унинг сақланишига ҳам алоҳида масъулиятни англантиш вақти келди. Сабаби, манбаларга ҳурмат бевосита аждодларимизга бўлган ҳурматни англатади.

Манбалар хазинасидаги ноёб ҳужжатлар қоллекциясини сақлаш шароитларини яхшилаш, таъмирга муҳтож ҳужжатларни таъмирлаш ўта нозик касб ва мутахассисдан катта билим ҳамда амалий илм базасини талаб этади. Бирок, бу каби ноёб мутахассисларга эҳтиёж катта. Мазкур жараёнларга соҳага дахлдор бўлган ёшларни жалб этиш, устоз-шогирд сифатида билим ва кўникмаларни кенг тарқатиш республикамизнинг ўзга ёзма манба хазиналарида сақланаётган ҳужжатлар ҳолатини яхшилашга ҳам катта таъсир кўрсатади. Зеро, аждодларимиздан бизга мерос бўлиб қолган ёзма мероснинг бутлигини сақлаш ва авлодларга етказиш ҳар биримизнинг муқаддас бурчимиздир.

Марказнинг илмий фаолиятида бу хазинадаги манбаларни ўрганиш баробарида уларни сақлаш, таъмирлаш, қоллекцияларни бойитиш ҳамда ўзбекистонлик ва хорижлик тадқиқотчиларга хизмат кўрсатиш ишларига ҳам жиддий эътибор берилади.

Юртимизда маданий мерос объектларини замонавий техникалар билан таъминлаш, манбаларнинг сақланиш шароитларини яхшилаш борасида кўплаб ислохотлар амалга оширилмоқда. Мазкур ислохотларнинг зарурати ва моҳияти Юртбошимизнинг кўплаб қарорларида акс эттирилган. Жумладан, Президентимизнинг 2014 йил Самарқанд шаҳрида ўтказилган “Ўрта асрлар Шарқ алломалари ва мутафаккирларининг тарихий мероси, унинг замонавий цивилизация ривожига роли ва аҳамияти” мавзуидаги халқаро конференциянинг очилиш маросимидаги нутқида шу ҳам таъкидландики, таълим соҳасида олиб борилаётган ислохотлар ортида ёшларни миллий маънавий кадриятлар асосида пухта тарбиялаш, миллати ва юрти учун фидойи ёшларни ўстириш каби эзгу мақсадлар мавжуд. Мана шундай ёшларни тарбиялаш йўлида аждодларимиздан мерос бўлиб қолган илмий мерос ишончли пойдевор бўлиб хизмат қилади.

Албатта, мазкур йўналишда ушбу соҳада фаолият юритаётган илмий ходимлар ва мутахассисларнинг ҳиссаси катта бўлиши аниқ. Соҳа мутахассислари фаолиятини кадрлаш, тадқиқотларини оммалаштириш ва ёш тадқиқотчиларни улар билан биргаликда тадқиқотлар олиб боришга жалб этиш энг устувор вазифалардан бири ҳисобланади. Соҳа тадқиқотчиларининг оғир

ва машаққатли меҳнати хукумат раҳбари ҳам Самарқанд конференциясида алоҳида қайд этиб ўтди: “Бугунги фурсатдан фойдаланиб, сизларга, сизларнинг тимсолингизда эса сизларнинг ҳамкасбларингизга – олимлар, тарихчи-шарқшунослар, археологлар, антропологлар, сарғайиб кетган қадимги қўлёзма ва саҳифалар устида кўз нурини тўкиб машаққатли меҳнат қилаётган бошқа кўплаб соҳаларнинг мутахассисларига самимий миннатдорлик билан мурожаат қилиб айтмоқчиман: сизларнинг саъй-ҳаракатларингиз туфайли ўтмишда яратилган инсоният тафаккури хазинаси бугунги авлодлар ва замондошларимиз учун хизмат қилмоқда, олис-олис даврлар ва цивилизацияларнинг ажойиб ва сирли олами ўзини намоянча этмоқда”¹.

Лойиҳа ишлари даврида кўплаб мулоҳазалар юзага келмоқда, уларнинг барчаси лойиҳа сўнгида яратилиши кўзда тутилган ўқув-услубий қўлланмада алоҳида хулосалар асосида батафсил баён этилади. Улардан бирини ушбу мақоланинг хулосаларидан бири сифатида ҳам айтиш мумкин. Жумладан, юқорида зикр этилган қарорларда Абу Райҳон Беруний номидаги Шарқ қўлёзмалари марказига республикадаги барча ноёб қўлёзма ва тошбосма асарларнинг электрон реестрини тузиш вазифаси юклатилган ва бу борада ишлар олиб борилмоқда. Мазкур йўналишдаги ишни тарихий ҳужжатларга ҳам қўллаган ҳолда, республикадаги барча тарихий ҳужжатлар коллекцияларининг реестрини тузиш, юқоридаги эзгу мақсадларни яна ҳам тўлдирувчи ишлардан бири бўлади.

ҚОРИЕВ ОДИЛЖОН

Тарих фанлари номзоди, ТошДШИ ҳузуридаги Абу Райҳон Беруний номидаги Шарқ қўлёзмалари маркази

Термизлик алломалар илмий меросини ўрганиш масаласи

Аннотация. Мақола ўрта асрларда яшаб ижод этган термизлик олимларнинг илм-фаннинг турли йўналишларида қолдирган илмий мероси ва бу мероснинг ўрганилиши масаласига бағишланган. Бу минтақадан етишиб чиққан олимлар гуманитар, шу жумладан, ислом илмлари билан бир қаторда, аниқ фанлар соҳасида ҳам самарали меҳнат қилиб, ўнлаб асарлар ёзганлар. Бу асарлар қўлёзмалари нусхалари жаҳоннинг турли мамлакатлари қўлёзмалар хазиналарида сақланади. Бу асарларни имкон даражасида аниқлаб, уларни ўрганиш ва нашр қилиб, халқимизга етказиш муҳим вазифа ҳисобланади.

Таянч сўз ва иборалар: Мерос, қўлёзма, нусха, Мовароуннаҳр, фихрист, хазина, Термиз, аллома, ислом илмлари, гуманитар соҳа, аниқ фанлар, адабиёт, фалакиёт, Ҳандаса.

¹ Президент Ислоҳ Каримовнинг «Ўрта асрлар Шарқ алломалари ва мутафаккирларининг тарихий мероси, унинг замонавий цивилизация ривожига роли ва аҳамияти» мавзусидаги халқаро конференциянинг очилиш маросимидаги нутқи. “Халқ сўзи”, 2014 йил 16 май.